
האוניברסיטה העברית בירושלים

סילבוס

למלא את החלל: לשאלת התפתחות התפילה בישראל - 17991

תאריך עדכון אחרון 09-10-2016

נקודות זכות באוניברסיטה העברית: 2

תואר: מוסמך

היחידה האקדמית שאחראית על הקורס: ספרות עברית

השנה הראשונה בתואר בה ניתן ללמוד את הקורס: 0

סמסטר: סמסטר א'

שפת ההוראה: עברית

קמפוס: הר הצופים

מורה אחראי על הקורס (רכז): רות לנגר

דוא"ל של המורה האחראי על הקורס: ruth.langer@bc.edu

שעות קבלה של רכז הקורס: מיד אחרי הסמינר

מורי הקורס:

תאור כללי של הקורס:

התחיל משנת תש"ן, פרופ' עזרא פליישר פירסם קבוצת מאמרים שסתרו את התיאוריות הקיימות על התפתחותה של תפילת חז"ל. מעז, יותר מרבע מאה, אנו מחפשים להעריך את דבריו, למצוא איפה הוא צדק ואיפה הוא טעה, ולפתוח תמונה חדשה יותר בטוחה למה שהיה.

מטרות הקורס:

אינפורמציה חדשה מתקופת בית שני ושיטות חדשות בהשתמשות ספרות חז"ל כמקור להיסטוריה יעזרו לנו לגלות ביחד לפחות חלקים חשובים מפתירת הבעיה שלנו ולהתחיל למלל את החלל שבא בעקביו.

תוצרי למידה

בסיומו של קורס זה, סטודנטים יהיו מסוגלים:

לקרוא בעין ביקורתית גם מקורות מתקופת בית שני וחז"ל ומאמרים של החוקרים שדנים בהם. להתחיל להגיע תמסקנות משלהם על התפתחות התפילה הרבנית.

דרישות נוכחות (%) :

90

שיטת ההוראה בקורס: סמינר

רשימת נושאים / תכנית הלימודים בקורס:

אלבוגן והיינימן

פליישר

מקורות מימי בית שני

מקורות הנוצרים

מקורות חז"ליים: של התנאים

הברכה

ברכת אבות

ברכת המינים

עדויות מעולם הפיוט והגניזה

חומר חובה לקריאה:

1.

11-2 הקדמה: האים יש חלל למלאות?

2.

11-9 החוקרים העיקריים לפני פליישר:

• יצחק משה אלבוגן, התפילה בישראל בתהפתחותה ההיסטורית (בגרמנית, 1913, מתורגם לעברית

1972, ולאנגלית (1993), חלק שני, פרק ראשון: תקופתן של תפילות הקבע עמ' 177-209 (בעברית).

• יוסף היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים (הדפסה ראשונה, תשכ"ד), פרקים א-ב (עמ' 17-47), ט (עמ' 138-157), יא (עמ' 176-184) -

<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req&eq;33563&st&eq;&pgnum&eq;1>
מבוססים שלהם התאוריות מקורות איזה על ס
בטקסטים לקריאתם מביאים שהם ההנחות מה ס

3.

16-11 אין שיעור - אבל יש לתכנן לשבוע הבא ולגמור לקרוא בהיינמן

4.

23-11 עזרא פליישר

יש לקרוא בעיון: "לקדמוניות התפילה החובה בישראל, " תרביץ נט (תש"ן): 441-397.

• מה הטענות שלו ואיך הוא בונה אותן?

• עם מי ומה הוא מתווכח?

• על איזה מקורות הוא מסתמך או לא? תכתבו רשימה של המקורות. איך הוא משתמש במקורות האלה?

• מה ההנחות שהוא מביא לקריאתו לטקסטים?

• מומלצים: מאמרי ביקורת:

ס תרביץ, " (פליישר עזרא של מאמרו בשולי) בישראל הקדומה התפילה התפתחות על, " רייף ק"ש ס (תשנ"א): 677-681.

o Ruth Langer, "Revisiting Early Rabbinic Liturgy: The Recent Contributions of Ezra Fleischer," *Prooftexts* 19:2 (1999): 179-194.

בהתהוותן בישראל הקבע תפילות בתוך, " (לנגר לרות תשובה) העמידה תפילת לקדמוניות, פליישר ס ובהתגבשותן, שולמית אליצור וטובה בארי, עורכות (ירושלים: מאגנס, תשע"ב), 55-58 - מופדס לראשונה באנגלית עם תשובתה של לנגר ב- *Prooftexts* 20:1 (2000).

5.

30-11 מה היה טיבן של תפילות היהודים בתקופת הבית?: מקורות מימי בית שני

• קומראן - דברי המאורות (Q4 504), ב-אלישע קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, כך שני (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2013), 48-61.

• ספרים חיצוניים: בן סירא לו, א-יז

• Judith Newman, "The Scripturalization of Prayer in Exilic and Second Temple Judaism," in *Prayers that Cite Scripture*, ed. James Kugel (Harvard University Press, 2006), 7-24.

• בלה ניצן, "ליטורגיה בקומראן: תפילות הקבע," בתוך מגילות קומראן: מבואות ומחקרים, בעריכת מנחם קיסטר (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2009), 225-260.

226-231, 239-248 'עמ בעיון לקרוא יש ס

6.

12-7 האים הנוצרים הקדומים הכירו תפילות יהודיות וממתי?: תפילות יהודיות לא חזל"יות מתקופת חז"ל

• תפילות בבית החדשה:

9-13 (http://www.kirjasilta.net/hadash/Mat.6.html) ו, מתי ס

46-55, 67-79 (http://www.kirjasilta.net/hadash/Luq.1.html) א, לוקס ס

• מנחם קיסטר, "קווים לנוסחאות בתפילות הקבע לאור ברכות בספר השבעי של 'תקנות השליחים', " תרביץ עז (תשס"ח): 205-238.

• Pieter W. van der Horst and Judith H. Newman, *Early Jewish Prayers in Greek* (Berlin ; New York: Walter de Gruyter, 2008), Ch. II, "A Communal Prayer" - text p.

112, commentary pp. 113-122, background 97-111 (skim). [Greek text appears in his earlier article, "Neglected Greek Evidence for Early Jewish Liturgical Prayer," *Journal for the Study of Judaism* 29, no. 3 (1998): 278-96].

איזה המשכיות יש בין תפילות האלה ומה שראינו מתקופת בית שני?
7.

14-12 מקורות חז"ליות הקדומים ביותר: מה יש להסיק מספרות התנאים על העמידה? (ראו דף המקורות)

תקראו אך ורק במשנה, תוספתא, ומדרשי הלכה.

כדאי להכיר את המאגר "התפילה בספרות חז"ל" -- <http://a.main/project/hazal/il.ac.bgu.w3/> (אקספלורר אינטרנט עם רק פועל) sp?action=&q30&what=&q30&type=&q0#menu (נחלק את המקורות ונמלא ביחד Sheet Google כדי להבין את החומר: (אתן לכם את הURL)

- משנה: ברכות פרקים ג-ה; עירובין ג, ט; יומא ז, א; ראש השנה ד, ה; תענית פרקים א-ב; מגילה פרק ד; סוטה ז, א; ביכורים א, ד; אבות ב, יג; תמיד ה, א
- תוספתא (ליברמן): ברכות פרק ג (גם ההלכות השייכות לעניינינו מפרקים א-ב); כיפורים ד, יד-טו; ראש השנה ב, י-יח; תעניות א, י-יג; מגילה ב, א-ג
- מדרש הלכה: מכילתא דר"י: פסחא טז, 60; ויסע א, 155. ספרי דברים כט, 47; שמג, 395.

8.

21-12 קריאה ביקורתית בספרות חז"ל: בכל יום אומר אדם שמונה עשרה ברכות (ראו דף המקורות)

כאן ובשבעות הבאות, יש לשואל: איך ומתי התפתח הרכיב הזה לפי עדות המקורות האלה לאור מה שקראנו בשבועות הקודמות?

איפה יש המשכיות ואיפה חידוש?

איפה יש אפשרות סבירה או עדות ישירה שבעלי השלבים היותר מאוחרים שינו או המציאו את המסורת כדי להתאים אותה עם המנהג שלהם?

דף המקורות כולל לפעמים יותר מרק הענין שלנו, כדי שתוכלו להבין יותר טוב את הקשר הדיון. מקורות יחידים גם כן מופיעים לפעמים יותר מפעם אחת, כשהם מדברים לכמה ענינים שונים.

• מטבע הברכה:

במקרא הברכה לשון ס

א, ז, סוטה; א, ז, יומא; א, ה, תמיד משנה: ?המקדש בבית הברכה ס

ברכות מסכת (ונציה) ירושלמי תלמוד; ט הלכה א פרק (ליברמן) ברכות מסכת תוספתא: "ברוך" ס פרק א דף ג טור ד /ה"ה; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מו עמ' א-ב; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מו עמ' א-ב

מסכת תוספתא; כ הלכה ו פרק (ליברמן) ברכות מסכת תוספתא: "[העולם] מלך [אלקינו] 'ה אתה" ס ברכות (ליברמן) פרק ד הלכה ה; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ט דף יב טור ד /ה"א [שתי ציטוטים]; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ו דף י טור ב /ה"ב; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מ עמוד ב

• שהתפילה בנויה מאוסף של ברכות:

ד, א ברכות; ב, תענית; א, ז, יומא; א, ה, תמיד משנה: המשנה עדות ס

תענית מסכת תוספתא; כב הלכה ו, פרק (ליברמן) ברכות מסכת תוספתא: ברכה לכל ענייה ס (ליברמן) פרק א, הלכות י-יג; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סג עמוד א; תלמוד בבלי מסכת תענית דף טז עמוד ב

• היינימן - פרק ג, "דפוס הברכה הליטורגית והתהוותם", עמ' 67-77.

<http://www.hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req&eq;33563&st&eq;&pgnum&eq;1>

• פליישר, "לקדמוניות..." חלק י, עמ' 419-424.

• Esther G. Chazon, "Liturgy Before and After the Temple's Destruction: Change or Continuity?" in *Was 70 CE a Watershed in Jewish History?: On Jews and Judaism Before and After the Destruction of the Second Temple*, ed. Daniel Schwartz and Zeev Weiss (Leiden and Boston: Brill, 2012), II. The Pre- and Post-70 CE Liturgical Benediction – Continuity and/or Change? 377-381 (including her footnotes), 389-390 (texts).

9.

28-12 קריאה ביקורתית בספרות חז"ל: בכל יום אומר אדם שמונה עשרה ברכות (ראו דף המקורות): מבנה הברכות

• זמני התפילה ותפילה ג' פעמים ביום:

א, ד פרק ברכות מסכת משנה ס

ברכות מסכת (ונציה) ירושלמי תלמוד ו, ג (ליברמן) ברכות תוספתא: כדוגמאות ושלמה, דוד, דניאל ס
פרק ד דף ז טור א/ה"א (קרוב להתחלת הטור והפרק); בבלי ברכות לא עמ' א
א"ה/ב-א טור ז דף ד פרק ברכות מסכת (ונציה) ירושלמי תלמוד: והקרבות, הטבע, האבות ס
בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת ויצא פרשה סח; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כו עמוד ב
מסכת (ונציה) ירושלמי תלמוד; (סוף) כד הלכה ו פרק (ליברמן) ברכות תוספתא: ברכות מאה ס
ברכות פרק ט דף יד טור ד/ה"ה (סוף המסכת); תלמוד בבלי מסכת מנחות דף מג עמוד ב
• סדר הברכות: משנה מסכת ברכות פרק ד משנה ג; משנה מסכת ראש השנה פרק ד משנה ה;
תוספתא מסכת ראש השנה (ליברמן) פרק ב הלכה יז; תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ג הלכה
כה; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ד דף ז טור ד - ח טור א/ה"ג; תלמוד ירושלמי (ונציה)
מסכת תענית פרק ב דף סה טור ג/ה"ב; בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת וירא פרשה מט; ויקרא
רבה (מרגליות) פרשת ויקרא פרשה א סימן ח; מדרש תנחומא (בובר) פרשת וירא סימן א; מדרש
תנחומא (ורשא) פרשת וירא סימן א; ב מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור כט; תלמוד בבלי מסכת
ברכות דף כח עמוד ב - דף כט עמוד א; בבלי מגילה יז עמ' ב - יח עמ' א.
פרק ברכות מסכת (ונציה) ירושלמי תלמוד; ג משנה ד, פרק ברכות מסכת משנה: עשרה שמונה מעין ס
ד דף ח טור א/ה"ג; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת תענית פרק ב דף סה טור ג/ה"ב; תלמוד בבלי
מסכת ברכות דף כט עמוד א; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף טז עמוד א

• עזרא פליישר, "תפילת שמונה-עשרה - עיונים באופיה, סידרה, תוכניה ומגמותיה", תרביץ סב

(תשנ"ג): 179-223 -- תקראו חלקים ב ו-ד, עמ' 182-187, 192-202.

10.

1-4 קריאה ביקורתית בספרות התלמודים: האים או מתי לשון התפילה נקבע? (ראו דף המקורות)

• קבע וחינוך בתפילה: משנה ברכות ד, ד; משנה אבות ב, יג; מדרש תנאים לדברים פרק ג; תלמוד

ירושלמי (ונציה) ברכות פרק ד דף ח טור א/ה"ד; בבלי ברכות כט עמ' ב.

ב. 'עמ' וט ב 'עמ' ד ברכות בבלי: בסופה רצון ויהי התפילה לפני תפתח שפתי' ה' ס

• טעויות בתפילה: משנה ברכות ה, ג-ה; משנה מגילה ד, ט; תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ד

הלכה ה; ירושלמי ברכות ה דף ט עמ' גה"ג; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ט דף יב טור ד

/ה"א; בבלי ברכות כח עמ' ב - כט עמ' א

(ליברמן) ברכות מסכת תוספתא; ד משנה א פרק ברכות מסכת משנה: (באבות) ומקצרים מאריכים ס

פרק א הלכות ה-ו; מכילתא בחודש דיוסע 1; ספרי בהעלותך קה; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת

ברכות פרק א דף ג טור ג/ה"ה; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ט דף יב טור ד/ה"א;

ירושלמי (ונציה) ברכות פרק ט דף יב עמ' אה"א; מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור יט, ב; בבלי

ברכות לג עמ' ב; בבלי ברכות לד עמ' א.

• תפילת היחיד ותפילת הציבור: תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ג הלכות ה; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף לא עמוד א; משנה מסכת ראש השנה פרק ד משנה ט; תוספתא מסכת ראש השנה (ליברמן) פרק ב הלכה יח; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ד דף ח טור ג /ה"ו; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ראש השנה פרק ד דף נט טור ד /ה"ו; תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף לד עמוד ב - דף לה עמוד א; תלמוד בבלי מסכת ברכות דף ד עמוד ב

• תפילות פרטיות צרכי היחיד: תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ג הלכה ו; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ד דף ח טור ב /ה"ד; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת ברכות פרק ה דף ט טור ב /ה"ב; תלמוד ירושלמי (ונציה) מסכת תענית פרק א דף סג טור ד /ה"א; תלמוד בבלי מסכת תענית דף יד עמוד ב; בבלי עבודה זרה ז עמ' ב- ח עמ' א

11.

11-1 עדויות מימי הביניים והשתמשות בהם

• שולמית אליצור, " הפיוט כמקור מידע על תולדות התפילה: מעקרונות ועד פרטים, " בתוך התפילה בישראל: היבטים חדשים, בעריכת אורי ארליך (באר שבע, 2016), 51-61.

• אורי ארליך, תפילת העמידה של ימות החול: נוסחי הסידורים בגניזה הקהירית - שורשים ותולדותיהם (ירושלים, 2013): א. ברכת אבות, עמ' 31-42; ב. ברכת גבורות, עמ' 43-61.

12.

18-1 ברכת המינים

• Ruth Langer, *Cursing the Christians?: A History of the Birkat HaMinim* (Oxford, 2012), ch. 1, pp. 16-39

• פליישר, "לקדמוניות..." חלק יד.

• ארליך, תפילת העמידה: יבץ ברכת המינים, עמ' 165-178.

13.

25-1 חזרה לפליישר, סיכום:

□ לכל אחד מהסטודנטים, יש לבא לסמינר מוכנה לדון על חלק מסוים מתוכן הקורס. נדבר על זה ונחלק את הנושאים לפחות בסוף דצמבר.

חומר לקריאה נוספת:

הערכת הקורס - הרכב הציון הסופי :

מבחן מסכם בכתב/בחינה בעל פה 0 %

הרצאה 50 %

השתתפות 0 %

הגשת עבודה 0 %

הגשת תרגילים 0 %

הגשת דו"חות 50 %

פרויקט מחקר 0 %

בחנים 0 %

אחר 0 %

מידע נוסף / הערות:

